
Refah Ekonomisi, Piyasa Başarısızlığı ve Düzeltilici Devlet*

Richard E. Wagner**

Refah ekonomisi yirminci yüzyılda ekonomi biliminde meydana gelen bir ilerlemeyi göstermektedir. Temel olarak, piyasa ekonomisi sürecinin daha iyi işlemesi için devletin hangi durumda devreye gireceğinin ve uygulamaya koyması gereken politikalar ile faaliyetlerin belirlenmesi gerekir.¹ Böyle bir piyasa ekonomisi (sosyalist ekonomiler değil), refah ekonomisinin liberal köklerinden bazı noktalarda ayrılmaktadır.² Unutulmamalıdır ki, *laissez-faire* ekonomisinde bile devlete, mülkiyet haklarını koruyan ve sözleşmelerin yerine getirilmesini sağlayan bir rol yüklenmiştir. Devleti tanımlamak için bazen “gece bekçisi” benzetmesi kullanılmış, bazen de kısaca “minimal devlet” terimi ile yetinilmiştir. Refah ekonomisi, işte bu noktada ortaya çıkmakta ve liberal kökleri esas alarak devlete, minimal devletin ötesinde bir

* “Welfare Economics, Market Failure, and the Corrective State”, *Economic Policy in a Liberal Democracy*, Edward Elgar, 1996.

** İktisat profesörü. George Mason Üniversitesi.

¹ Refah ekonomisi ve liberalizm arasındaki ilişki Baumol (1952), Little (1972), Rowley ve Peacock (1975) tarafından da gündeme getirilmiştir.

² Örneğin Dobb tarafından yapılan ve refah ekonomisine sosyalist açıdan yaklaşan bir çalışmada (1969) da, refah ekonomisinin liberal kökleri konusunda aynı yaklaşımı sergilemektedir. Lerner’in çalışması (1944) da benzer bir yaklaşım sergilemektedir. Onun çalışmasında görülen tek farklılık ise, demokratik olarak kontrol edilen ekonomi kavramının kolektivist ideal kavramı yerine kullanılmasıdır.

yerde görev yüklemektedir.

Liberal prensipleri benimseyen toplumlardaki insanlar, diğer insanların özgürlüklerini etkilemediği sürece istediklerini yapmada kendilerini özgür hissetmektedirler. Piyasa ekonomisi de, bu düşünüşün bir yansıması olarak doğal bir ekonomik organizasyon şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Piyasa ekonomisini, her şeyden önce, insanlar arasındaki ilişkilerin tamamını gösteren bir ağ gibi düşünebiliriz. Bu ağ içinde, ilişkiler öncelikle mülkiyet hakkı, sözleşme ve sorumluluk gibi prensipler tarafından yönlendirilmektedir. Liberal bir devlette, devletin en temel özelliklerinden biri, hakemlik özelliği taşımasıdır. Devlet politikaları piyasadaki aktörlerin uyacakları hukuksal kuralları oluşturur. Bu kurallar da piyasa ekonomisini. O halde devletin temel fonksiyonu, hukuksal kuralları oluşturmak ve bunların uygulanmasını garanti altına almaktır. Devletin bu temel fonksiyonu konusunda herkes hemfikirdir.

Refah ekonomisi, devlet için minimal devletin ötesinde bir yer olup olmadığını sorgulamakla birlikte bu sorgulama devletin zayıf veya küçük olmasını gerektirmez. Minimal devletin günümüzdeki çağdaş devletlerden kesinlikle daha küçük ve belirli konular üzerinde yoğunlaştığı görülmekle birlikte, çağdaş devletlerdeki pek çok kurumun minimal devlette olduğu görülmektedir. Minimal bir devlet ordu ve büyükelçiliklere sahiptir. Bu kurumlar bürokratik bir oluşum göstermekte ve finansmanları vergi mükelleflerinden toplanan gelirlerle sağlanmaktadır. Ülke içindeki iç güvenliği sağlamak ve huzuru korumak için de polis, mahkeme ve hapisane gibi diğer kurumlara sahiptir. Bu kurumlar da bürokratik bir yapı göstermekte ve masrafları vergi gelirleriyle karşılanmaktadır. Bu faaliyetlerle birlikte, “minimal devletin kapsamının dışında kalanların ne olduğu sorusu” tartışmaların temel odağını oluşturmaktadır. Faustinyen ikilemi hala mevcuttur. Minimal devlet tezi pek çok sorun içermektedir.³

Piyasa ekonomisini, yukarıda bahsettiğimiz üzere, insanlar arasındaki ilişkiler ağı olarak tanımlarsak, bu ağ içindeki aktörler tarafından gerçekleştirilen mübadele işlemlerinin sonucunda optimum durumun gerçekleşip gerçekleşmediğini sormak oldukça mantıklıdır. Bu değişimin gönüllü olarak gerçekleştirildiğini ve bu işlemi gerçekleştiren aktörlerin refahının arttığını varsayalım. Bu durumda, bu aktörler tarafından elde edilen optimum faydayı daha da arttırmak için minimal devletin ötesinde bir şeyin gerekli olup olmadığı sorusu

³ Adam Smith'in 1970 yılında Glasgow üniversitesinde verdiği “Politika, Adalet, Gelir, ve Otorite” adlı ders notlarında da aynı yaklaşım görülmektedir. Bu notlar, daha sonra Canan (1896) tarafından basılmıştır. Bu çalışma gene Meed, Raphael ve Stein tarafından da iki bölüm halinde yayınlanmıştır.

Piyasa

sorulabilir mi? Minimal devlet tezi oluşturulurken bu teze getirilen en önemli dayanak, piyasa sürecinin optimum faydayı sağladığıdır. Bu optimum faydanın sağlanması için gerekli olan en önemli şey; devletin, mülkiyet hakkının güvence altına alınması gibi temel prensiplerin uygulanmasını sağlayacak hukuksal çerçeveyi oluşturması ve yürütmesidir.

Elbette alım-satım veya ticaretin sonucunda kazanç elde edileceği şeklindeki bu önerme, önceden kabul edilen bir takım varsayımlara dayanmaktadır. Oysa, gerçek hayatta her şey insanların önceden planladıkları şekilde yürümez. Bu nedenle, her iki tarafın da kazanç sağlayacağını düşünerek gerçekleştirdikleri alım-satım işlemlerinin sonucu gerçek hayatta her zaman pozitif olmamaktadır. Örneğin bir restoran sahibi, daha fazla müşteri çekebileceğini düşünerek mutfağını ve servis alanını genişletmek için bir müteahhit ile anlaşabilir. Fakat geçen süreç, bu işadınının aldığı kararın kötü bir fikir olduğunu gösterebilir. Başlangıçtaki niyetler açısından bakıldığında, restoran sahibi ile müteahhit, aralarında yaptıkları bu anlaşmadan karşılıklı kazanç elde edeceklerini düşünerek bu işe başlamışlardır. Fakat, işin sonunda restoran sahibi yaptığı yeni yatırım dolayısıyla zarara uğramış ve eskisinden daha yoksul bir duruma düşmüştür. Gelecek hakkında mutlak bilgilere sahip olmamız, kazanç sağlayacağımızı düşünerek giriştiğimiz bazı eylemlerin sonucunda zarara uğramamıza yol açmaktadır. Benzer şekilde, mübadele işlemi de başlangıçta bir kazanç elde edeceğimizi düşünürken, sonuçta zarara uğrayabiliriz. Piyasa süreci içindeki aktörler arasında herhangi bir zorlama olmadan gerçekleştirilen bu değişim işlemleri, öncelikle, sonuçta her iki tarafın da fayda sağlayacağı varsayımına dayanmaktadır.

Refah ekonomisi, piyasa sürecinin daha iyi çalışması için devletin iktisadi hayata müdahale etmesi gerektiğini düşünen bilim adamları tarafından geliştirilmiştir. Temel ilgi alanı, devletin hangi durumda hangi araçları kullanması gerektiğini bulmaktır. Refah ekonomisinin ana prensiplerinden biri, bazen Birinci Teorem olarak da adlandırılan önermedir. Bu önermeye göre, tam rekabetçi bir ekonomide, aktörler arasında gerçekleştirilen mübadele işlemleri optimum bir sonuç yaratmaktadır. Böyle bir ekonomik yapı içinde, devletin bazı insanların durumunu kötüleştirmeden diğerlerinin durumunu iyileştirmesi imkânsızdır. Bu nedenle, devletin, piyasadaki aktörlerin piyasa süreci ve kurumları dahilinde kendi başlarına elde edemeyecekleri bu optimum durumun elde edilmesini güvence altına almak için çalışacağı bir alan yoktur.

Yukarıda anlatılan Birinci Teorem, minimal devlet tezini iki açıdan ispatlar gözükmektedir. Bunlardan ilki, gerçek ekonomilerin, rekabetçi bir ekono-

mik yapı için gerekli olan koşulları sağlaması için Birinci Teoremi uygulaması gerektiğini söylemektedir. Diğeri ise, İkinci Teorem olarak adlandırılmakta olup, Birinci Teoremin dışında kalan diğer alanları kapsamaktadır. İkinci Teorem, rekabetçi bir nitelik taşıyan tahsisin tümüyle götürü vergiler ve transferler tarafından karşılandığını söylemektedir. Başlangıçta sahip olunan varlıklar göz önüne alınır, rekabetçi bir ekonomide piyasadaki aktörler arasında gerçekleştirilen alım satım sonucunda optimum fayda elde edilmektedir. Başlangıçta sahip olunan bu varlıkların yanı sıra, bir tahsis sonucunda elde edilen sınırsız sayıda varlık da söz konusudur. Rekabetçi bir nitelik taşıyan bu tip tahsisler, götürü vergiler ile transferler tarafından desteklenmektedir.

Bu iki Teorem, güzel bir mantık demeti oluşturmakla birlikte, gerçekte farklı yönlerde olan iki normatif prensibi anlatmaktadır. Bu farklılığı en basit haliyle, x^2 ve $-x^2$ parabolleri ile gösterebiliriz.⁴ İkinci Teorem, kesinlikle Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile liberalizmden ayrılan farklı bir karakter taşımaktadır. Eğer teoremin yapısı göz önüne alınır, önceliğin, bireysel haklar yerine devlete verildiği görülmektedir. Oysa, bireysel haklardan başlanması, daha sonra devletin bu bireysel haklardan türetilmesi gerekmektedir. Bu görüşe göre, devlet bireylerin haklarını koruyan bir nitelik taşımaktadır. Bu teorem ise, bunun yerine, başlangıç olarak kolektif hakları ele almakta ve bireysel haklar için bazı prensipler oluşturmaktadır. İkinci Teorem, sosyal organizasyonlar sorununu kolektif amaçlara dönüştürmektedir. Rekabetçi sonuçlar ile tutarlı olan, başlangıçta sahip olunan hakların dağıtımında sınırsız sayıda örnek vardır. Bu hakların nasıl başladığıyla ilgili sorularda başlangıç noktasının önemi vardır. Başlangıç olarak tarih mi, yoksa ekonomik organizasyonlarda kolektif tercihi öne alan görüş mü kabul edilmelidir? Bu kapsamda liberal prensipler tarihi sürece önem vermektedir. Yani, bu görüşü başlangıç haklarına kolektif bir amaçla bakan görüşe tercih etmektedir.⁵

İkinci Teoremin aksine, Birinci Teorem liberal prensiplerin temel kabulleri ile uyumludur. Bunu kabul ettiğimiz anda, karşımıza tam rekabetçi bir ekonominin ne olduğu ile ilgili çeşitli sorular çıkmaktadır. Bu Teoreme göre, eğer bir ekonomi tam rekabetçi bir yapı gösteriyorsa burada devletin gece bekçiliği dışında herhangi bir rolü yoktur. Bu görüşe göre de, devlet, birilerinin durumunu diğerlerinin aleyhine olmadığı sürece iyileştiremez. Piyasadaki aktörler arasında gerçekleştirilen değişim işlemlerinden elde edilen fayda optimum-

⁴ Bu iki teorem herhangi bir farklı normatif prensipten etkilenmeden en açık şekliyle, Atkinson ve Stiglitz'de (1980, s:343-50) görülebilir.

⁵ Liberal prensiplerin kolektivist yaklaşımdan ayrıldığı noktalar, en iyi Rawls'ta (1971,1993) görülebilir.

Piyasa

dur. Devletin, elde edilen faydanın bu optimum durumundan daha iyi olması için yapabileceği herhangi bir şey söz konusu değildir. Rekabetçi bir ekonominin olduğunu beyan etmek, rekabetçi bir ekonomi ile ilgili ortaya atılan sorular için, yanıtın, değişim işlemi sonucunda, sonucun optimum olacağını kabul etmek anlamına gelmektedir.

Refah ekonomisi alanında yapılan çalışmaların büyük bir kısmı ise ekonominin tam rekabetten saptığı çeşitli durumlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Analizler yapılırken, öncelikle, bütün piyasalarda fiyatın marjinal maliyete eşit olduğu kabul edilmektedir. Analizlerde, bunun olmadığı piyasalar göz önüne alınmamaktadır. Başka bir deyişle söylemek gerekirse, tam rekabetten sapan durum *piyasa başarısızlığı* olarak kabul edilmektedir. Burada söz konusu olan *başarısızlık*, piyasadaki aktörler arasında gerçekleştirilen değişim işlemi sonucunda optimum durumun elde edilemediği halleri göstermektedir. Piyasa başarısızlığının olduğu bir durumda ise, devlet, bu başarısızlığı düzeltmek için bir takım tedbirleri devreye sokacaktır. Piyasa başarısızlığını gösteren çok sayıda durum söz konusu olmakla birlikte, bunlar çoğunlukla, dışsal ekonomiler, kamu malları ve tekel olmak üzere üç ana başlık altında toplanmaktadır.

Dışsal Ekonomiler ve Piyasa Başarısızlığı

Dışsallıklar, değişim işlemine doğrudan katılmadığı halde, bunun sonucundan etkilenen insanların olduğu durumlarda söz konusudur. Bu da, Pigou (1932) tarafından da ifade edildiği gibi, toplumsal net hâsılanın bireysel net hâsıladan farklı olmasına yol açmaktadır.⁶ Meydana gelen bu farklılık, her iki yönde de olabilir. Yani toplumsal net hâsıla, bireysel net hâsıladan fazla veya az olabilir. Dışsallığı açıklamak amacıyla oluşturulan örneklerin çoğu, toplumsal net hâsılanın bireysel net hâsıladan daha az olduğu, başka bir deyişle, toplumsal maliyetin bireysel maliyetten fazla olduğu durumları göstermektedir. Bu durumu en iyi, ortaya çıkan çeşitli kirlilik örnekleri ile açıklayabiliriz.

Örnek olarak hurda otomobillerin elden çıkarıldığı bir piyasayı ele alalım. Bir otomobil hurdaya çıktığı zaman bu otomobilin işe yarar durumdaki parçaları yeniden dönüşüm yoluyla tekrar kullanılabilirliğini ve yeniden kullanılmayacak durumda olan parçalarının da yakılarak imha edildiğini düşünelim. Yakma işleminden sonra da başta kül ve benzeri maddeler olmak üzere, geri-

⁶ Burada herhangi bir zorunluluk durumu olmadığından “olabilir” kelimesine özellikle bir vurgu yapılmaktadır. Piyasadaki aktörler arasında gerçekleşen değişimlerde optimum bir durumda da dışsallıklar söz konusu olabilir. Örneğin, Buchanan ve Stubblebine (1962) tarafından yapılan bir çalışmada Pareto-İlgili ve Pareto-İlgisiz dışsallıkların arasındaki farklılıklara bakılmıştır.

ye kalan maddelerin depolanması gerekmektedir. Hurda otomobillerin elden çıkarıldığı piyasa sürecindeki pek çok işlem, çeşitli kıtlıklara ve nispi fiyatlara bağlıdır. Örneğin, bu piyasaların rekabetçi bir nitelik taşıdığını varsayalım. Bu durumda, bile iki farklı piyasa söz konusu olabilir. Bunlardan biri, artık kullanılmayacak durumda olan bu otomobillerin hurda niyetine satın alındığı ve daha sonra dönüşüm işlemlerinde kullanıldığı bir piyasa olabilir. Bu durumda arabayı hurda niyetine satın alan kişi arabanın sahibine bir ödeme yapmaktadır. Diğeri ise, hurda arabaların sahiplerinin, elden çıkarma işlemi sırasında, arabaları satın alan hurdacılara para ödemesinin gerektiği bir piyasa olabilir. Ödeme şeklinin ve fiyatının nasıl olacağı, bu hurda arabalardan geri dönüşüm yoluyla kullanılacak parçaların değerine ve artık işe yaramayan, atık niteliği taşıyan parçaların imha maliyetine bağlıdır. Nihai imha maliyeti hesaplanırken, bu işlem için gerekli olan toprağın da maliyeti göz önünde tutulmalıdır.

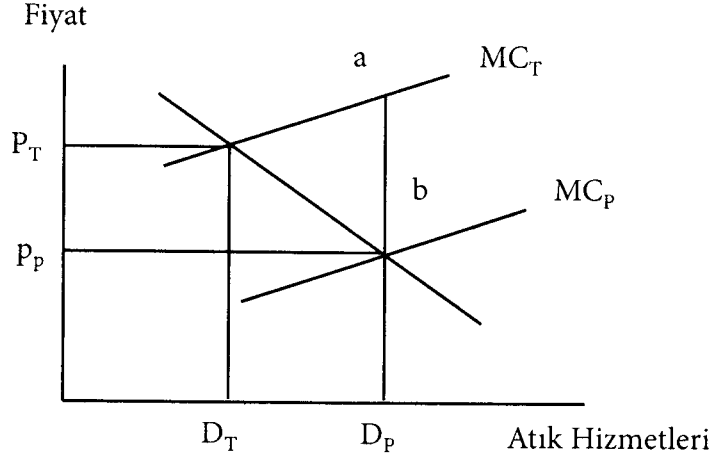
Atık temizleme ile uğraşan kişilerle araba sahipleri arasında gerçekleştirilen bu değişim işlemindeki belirli süreçler, gerçek atık piyasasının yapısını belirler. Unutmamak gerekir ki, bu piyasadaki işlemler, piyasadaki işlemlerde yer almayan kişiler üzerine de bir takım maliyetler yükleyebilir. Her şey bir yana bırakılsa bile, yakılan otomobillerden geriye başta çinko ve kurşun olmak üzere, çeşitli zararlı mineral atıklar kalabilir. Bu zararlı mineraller de su kaynaklarına karışabilir. Araba sahipleri ile atık temizleme işlemini yürüten kişiler arasında gerçekleşen işlemin sonucunda zararlı maddeler suya karışır; böylece, bu sürece dahil olmamış kişilerin suları da kirlenmiş olur. Kirlenen bu suyun yeniden kullanılabilmesi için öncelikle temizlenmesi gerektiğini varsayalım. Suyun temizlenmesi maliyetli bir işlemdir. Başlangıçtaki aktörler arasında gerçekleştirilen bu alım satım işlemine diğer kişilerin eklenmesi gereksiz görülebilir.

Bu tip durumlarda anlaşmalar yapılırken, söz konusu anlaşmalara, suyun kirlenmesi durumunda bu sudan etkilenen kişilere, yakma işlemini gerçekleştiren kişinin tazminat ödeyeceği veya zararlarını karşılayacağı türünden bir madde konulmaz. Bunun yanında başka sorunlar da görülebilir. Örneğin; atık yakma işleminden sonra geriye kalan küller toprak üstünde depolandığında, bu atık maddelerin doğrudan akarsulara zarar vermesi yerine yeraltı su kaynaklarına zarar vermesi söz konusu olabilir.

Eğer kaynakların kullanımı piyasa işlemleri tarafından belirleniyorsa, bu işleme katılmayan kişiler açısından bakıldığında bir piyasa başarısızlığı durumundan söz edilebilir. Çünkü bu durumda piyasa ekonomisinin, piyasadaki aktörler arasında gerçekleştirilen işlemin sonucunda optimum durumu sağ-

Piyasa

lamadığı söylenebilir. Bu durum aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır. Bu şekle göre, hurda arabalardan elde edilen gelirin bu hurdaları ayrıştırma maliyetinden daha fazla olduğu, dolayısıyla atık temizleme hizmetlerinin pozitif bir fiyatı olduğu varsayılmaktadır. Şekilde, piyasada sadece hurda arabalardan kurtulmak isteyen araba sahipleri ile, atık temizleme işlemini gerçekleştiren kişiler olduğu varsayılmaktadır. Atık temizleme hizmetinin fiyatı P_p , atık temizleme arzı D_p ile gösterilmektedir. MC_p atık temizleme hizmetinin marjinal maliyetini göstermektedir. Şekilde daha yüksek marjinal maliyeti işaret eden MC_T ise su kullanıcılarının kirli suyu temizlemek için gerekli olan ilave maliyetini veya başka bir su kaynağı kullanmanın maliyetini göstermektedir.

Şekil 1: Dışsal Ekonomi Analizi

Bu tip maliyetler atık temizleme piyasası üzerine ilave edildiğinde, hizmetlerin fiyatı P_T , bu hizmetlerin miktarı D_T olur. Şekilde görüldüğü üzere, atık hizmetler piyasasında optimum durum sağlanmadığından bir başarısızlıktan bahsedilebilir. Çünkü D_p ile gösterilen sonuçta, atık temizleme hizmetinin maliyeti ab miktarı kadar yükselmektedir. Buna ek olarak, atık temizleme maliyetinin ab kadar yükselmesi, insanların D_p yerine D_T kadar hizmetten yararlanmalarına yol açar. Bununla birlikte, piyasa başarısızlığının *olabileceğinin* söylenmesi mutlak anlamda bir başarısızlığın olacağı anlamına gelmemektedir. Hattâ sonuçta piyasa başarısızlığı gerçekleşmiş olsa ve uygulanacak ideal politikalar ile bu başarısızlığın düzeltilebileceği düşünülse bile, bu durumdan, uygulanacak hükümet politikalarıyla bu başarısızlığın düzeltileceği sonucu çıkarılamaz.

Kamu Malları ve Piyasa Başarısızlığı

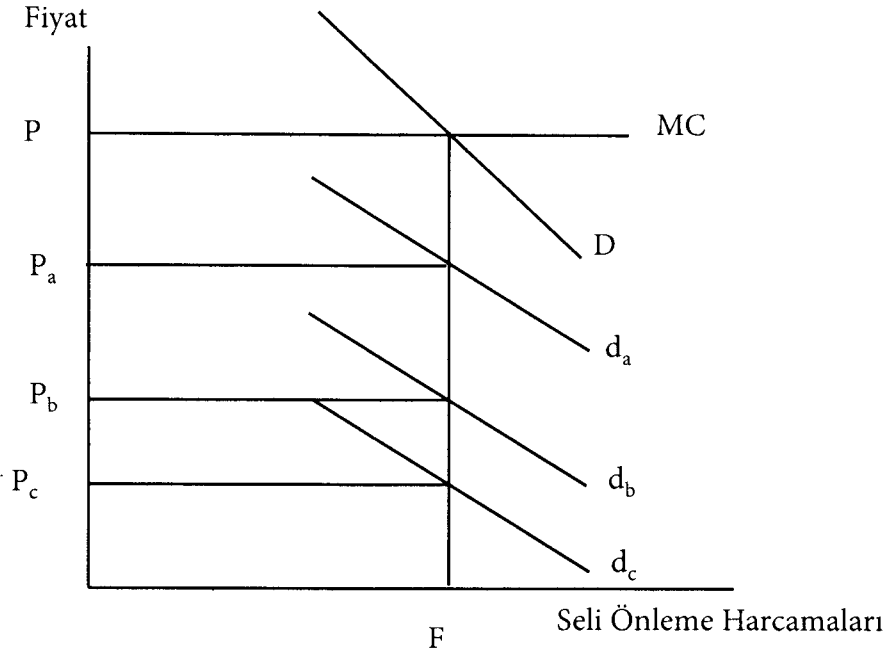
Piyasadaki değişim işlemlerinin yol açtığı dışsallıklarla ilgili örneklerin çoğu, üçüncü şahısların önlerine engeller konulduğunu iddia etmektedir. Buna karşılık, kamu malları ile ilgili olarak verilen örneklerin çoğunda piyasa işlemlerinin faydayı güvence altına almakta başarısız olduğu öne sürülmektedir. Kamu malları konusunu açıklamak amacıyla, sel felaketini önlemek için alınan tedbirler örnek olarak verilebilir. Bir şehri sel felaketinden korumak için inşa edilen baraj ve setler, bu şehirde yaşayan herkes için fayda sağlamaktadır. Burada şehirde yaşayan herhangi bir kişinin az veya çok fayda sağlaması söz konusu değildir.⁷ Piyasa sürecinde, sel felaketinin önlenmesi için bir ödeme yapmayanları bunun dışında tutmak mümkün değildir. Bu yaklaşım, kamu malları konusundaki piyasa başarısızlığı için temel dayanak noktasını oluşturmaktadır.

Bu durumu aşağıdaki şekil yardımıyla açıklamaya çalışalım. Şeklimiz üç kişinin sel felaketini önleme konusundaki taleplerini göstermektedir. Bu üç kişinin taleplerinin farklı olması bu kişilerin sahip oldukları toprakların değerinden kaynaklanmaktadır. Bu kişilerin topraklarının değerlerini, d_a , d_b ve d_c ile gösterelim. Sel felaketini önlemenin marjinal maliyeti MC olsun. Şekilde görüldüğü gibi, hiç kimse kendi başına bu sorunu önlemek için herhangi bir istek duymayacaktır. Bu üç kişinin, sel felaketinin açtığı zarardan korunmak için kendi aralarında F değeri kadar bir anlaşma yaptıklarını varsayalım. Bu durumda, üç kişi de bu anlaşmadan kazançlı çıkacaklardır. Buna karşılık, bu üç kişinin F miktarının altındaki zararları önleyen bir anlaşma yaptıklarını varsayalım ve bunu D ile gösterelim. Bu durumda üç kişinin arsalarının toplam değeri, gerçekleştirilen bu anlaşmanın değerinden fazla olacaktır. Sonuçta, bu üç kişi daha çok koruma sağlamak zorunda kalacaklardır. Bu ilave korumayı MC ile gösterelim. Sel felaketinden korunmanın değerini F ile, toplam bireysel ödemeyi de P ile gösterelim. P'nin değeri seli önlemenin marjinal maliyetinden fazla olur. Sel felaketini önlemek için yapılan yatırımların değeri F'den az olduğu sürece piyasa başarısızlığının olduğundan bahsedilebilir. Bu da değişim işleminin sonucunun optimum olmadığı anlamına gelir.

Piyasa başarısızlığının olabileceğini iddia etmek, onun mutlak anlamda mevcut olduğu anlamına gelmez. Sel felaketini önlemenin maliyeti, insanla-

⁷ Bu kişiler seli önlemek için kendi paylarına düşen kısmı ödemelerine rağmen, hiçbir harcama yapmamaları durumuna göre daha fazla zarara da maruz kalabilirler. Fakat bu, farklı bir durumdur.

rın riske atabilecekleri malların değerinden daha fazla olabilir. Bir bölgedeki zararın önlenmesi konusundaki başarısızlık, genel olarak bir piyasa başarısızlığı anlamına gelmeyebilir. Sadece sel felaketini önleme maliyetinin, bu işlemin sonucunda elde edilecek faydayı aştığını kabul etmek anlamına gelir. Bu durumda, gerçekte sağlanan korunma miktarı F değerinin sağında bir yerde olacaktır. Devletin seli önleme amacıyla gerçekleştirdiği kamu malı hizmeti, piyasa başarısızlığı sorununa çözüm getirebilir. Eğer, seli önlemek için gerçekleştirilen yatırımın maliyeti buradan sağlanan faydayı aşarsa, bu durumda da devletin bir başarısızlığından söz etmek mümkün olacaktır. Piyasa başarısızlığının olduğu herhangi bir durumda, devletin bu başarısızlığı engellemek için gerçekleştireceği uygulamaların haklılığını öne sürmekte bazı güçlükler vardır.

Şekil 2: Kamu Malları Analizi

Kamu malları teorisinde tahayyül edilen ideal devlet kavramında, piyasa işlemleri tarafından gerçekleştirilemeyen mal ve hizmet süreçlerinde devletin bu piyasa işleyişinin yerini mükemmel bir biçimde doldurduğu öne sürülmektedir. Bununla birlikte, kamu malları teorisi kapsamı içinde yukarıda verilen selin yol açtığı zararı önleme örneğinde anlatıldığı üzere, devletin bu hizmeti

gerçekleştirmesinin piyasa başarısızlığını çözebileceğini söyleyemeyiz. Aksine bu örneği, devletin teşvik gücünün başarısız bir faaliyeti olarak ele alabiliriz.⁸ Çünkü piyasa başarısızlığı iddiası, bizi, öncelikle potansiyel işlemlerin piyasadaki aktörlerin durumunu daha iyi hale getireceği fikrine, daha sonra da bu iyileşmenin piyasa sürecindeki çeşitli kısıtlamalardan dolayı gerçekleşmeyeceği sonucuna götürür.

Tekel ve Piyasa Başarısızlığı

Ekonomi teorisinde, bir ürünün fiyatının bu ürünün marjinal maliyetine eşit olduğu durum bize “rekabet”in olduğunu göstermektedir. Burada ilave bir birimin tüketiciler açısından kıymeti ürünün fiyatını gösterirken, alternatif bir ürünü üretmek için gerekli olan maliyet ise marjinal maliyet kavramı olarak tanımlanmaktadır. Tüketiciler açısından daha az değere sahip olan malların yerine daha çok istenen malların üretiminin gerçekleştirilmemesi durumunda, fiyat ve marjinal maliyetin eşit olması imkânsızdır.

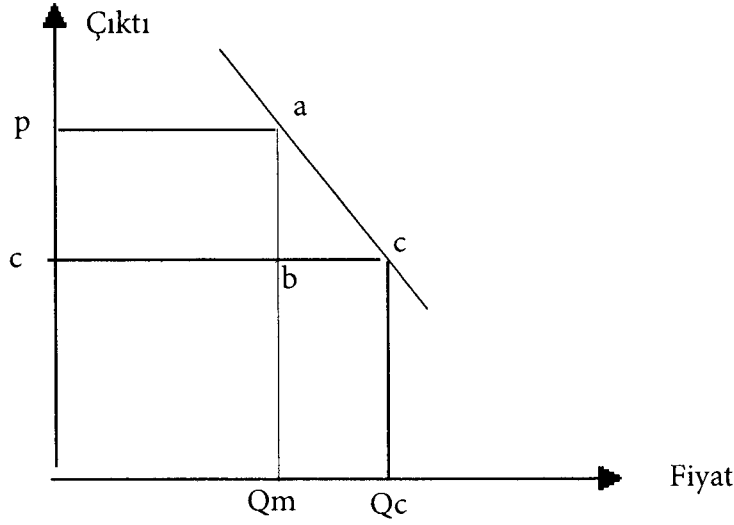
Ekonomistler *tekel*'i ders kitaplarında çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. Piyasada tek bir satıcının olduğu durum saf tekel kavramına işaret etmektedir. Tek satıcının olduğu piyasaların yanı sıra, birden fazla satıcının olduğu ve tekeli rekabet olarak adlandırılan başka durumlar da mevcuttur. Bütün bu piyasaların ortak özelliği ise, fiyatın marjinal maliyeti aşmasıdır. Fiyatın marjinal maliyetten yüksek olmasını refah ekonomisi çerçevesinde değerlendirecek olursak, bu durum, değişim işlemi sonucundan optimum faydanın elde edilmediği anlamına gelmektedir. Optimum durumu sağlamak için aşağıdaki sorular ortaya atılabilir: Bazı ürünler için fiyat marjinal maliyetten yüksek olmalı mı? Şayet yüksek olursa, bu durumda tüketiciler başka bir maldan daha fazla elde etmek yerine bu malın ek bir birimine (marjinal birimine) daha yüksek bir değer biçecekler mi?

Bu sorulara cevap vermek için konuyu aşağıdaki şekle göre inceleyebiliriz. Şekle göre, optimum durumun olmadığı noktaya işaret eden durumda çıktı miktarı çok azdır. Bu durumda P ile gösterilen tekel fiyatının C ile gösterilen rekabetçi fiyattan daha yüksek olduğu görülmektedir. C fiyatı, ürünün marjinal maliyetine eşit olan fiyata karşılık gelmektedir. Tekelden kaynaklanan toplumsal maliyet abc üçgenine eşittir. Tekelci, PabC kadar bir ek gelir elde ederken, tüketici PabC kadar bir gelir kaybına uğramaktadır. Bu nedenle abc mik-

⁸ Bununla beraber, genel olarak kabul edilen kamu malları teorisi yerine piyasa sürecinde elde edilen kamu malları konusunda da kapsamlı bir çalışma alanı vardır. Foldvary (1994) bu durumu özellikle şehirler kapsamında ele almaktadır.

tarı tekelden kaynaklanan *kayıp artık* olarak adlandırılmaktadır.⁹

Şekil 3: Tekel ve Rekabet Analizi

Bu kayıp artık aynı zamanda tekелci ve tüketiciler arasındaki değişim işleminin kaynaklanan ve kullanılmayan kazançları göstermektedir. Tekelci çıkıtı düzeyinde tüketicilerin ilave bir birim için ödedikleri değer, bu ek birimin tekелcinin P-C ile gösterilen maliyetini aşmaktadır. Fiyatın marjinal maliyeti aştığı durumda, hem tüketici hem de tekелci fiyat farklılaştırılması uygulanmasından fayda elde edecektir. Eğer P fiyatının altında bir yerde, Q_m tekелci çıkıtısının biraz ötesinde bir ayarlama yapılırsa, bu durumdan hem tüketici hem de tekелci faydalanacaktır. Mevcut tekelin varlığı meşru olarak kabul edildiğinde, fazla üretilen mallar için fiyat farklılaştırılması uygulanırsa ve tüketiciler azalan marjinal fiyatlar kuramını kabul ederlerse, tekелci ve tüketici arasındaki değişimden de bir takım kazançlar elde edilecektir. Sonuç olarak, tüketiciler bu durumda, toplamda tam rekabet durumuna göre daha fazla ödeme yapmalarına karşılık, tam rekabet durumundaki çıkıtı miktarı kadar bir çıkıtı elde edebileceklerdir.

Elbette, tekelin yasal olarak tanınması durumunda ortaya çıkan durumu tam rekabet ile kıyasladığımızda, tekелcilerin durumunun tüketicilere göre daha iyi olacağı görülmektedir. Şeklimize tekrar dönecek olursak ve tam re-

⁹ Bu alan, iktisat literatüründe Harberger üçgeni veya Harberger Zararı olarak adlandırılmaktadır. Harberger tekelden kaynaklanan refah kaybının sadece bu abc üçgeni kadar olduğunu öne sürmekte ve bu alanı "kayıp artık" (deadweight loss) olarak tanımlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz (Harberger, 1954:85: Çevirenin Notu).

kabet durumunu normatif bir standart belirleme ölçütü olarak alırsak, bu durumda doğal tekel teorisi ve bu durumu düzenleyen yasal kuralların etkisini şekle göre şu şekilde yorumlayabiliriz: Bu durumda tekelin uygulayacağı fiyat her halükarda C olacaktır. Devletin, tekelin gücünü tam ve etkin bir şekilde kısıtladığını ve bunun sonucunda tekel ve tüketiciler arasındaki değişimin optimum durumu sağlayacağını kabul etmek demek; devletin, tam anlamıyla tekelin gücünü belirleme yeteneğinin olduğunu ve aynı zamanda da tüketicilerin yararına olarak optimum kazançları güvence altına aldığını kabul etmek anlamına gelecektir. Bu iki durum aynı anda gerçekleşecektir.

Refah ekonomisi, tekel, kamu malları ve dışsallıklar için devlete düzeltici bir görev yüklemektedir. Buna göre, devlet, piyasa sürecine katılan aktörlerin gerçekleştirdiği işlemlerin mükemmel olmasını sağlayan bir unsurdur. Çünkü piyasadaki aktörler işlemleri mükemmel olacak şekilde gerçekleştirememektedirler. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, ideal bir düzeltici devlet, ekonomik liberalizmin en önemli destekleyicisidir. Refah ekonomisi, devletin piyasa mekanizmalarının yerini almasını istemez. Bunun yerine devlete, piyasadaki aktörlerin kendi kendilerine gerçekleştirdikleri, fakat sonucun mükemmel olmadığı işlemlerde sonucun mükemmel olmasını sağlayacak bir rol yükler.¹⁰

Refah ekonomisi, aslında yapısal olarak liberal demokrasiyle sorunlu olan siyasal politikalar ve uygulamaları öne çıkarmak yerine, liberal demokrasinin temel unsurlarıyla uyumlu olan siyasal politikalar ve uygulamalar üzerinde önemle durmaktadır. Böylece, liberal demokrasi ile aynı köklere sahip olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır. Refah ekonomisinin miras aldığı temel fikirlerin prensipteki bazı kısıtlamaları nedeniyle, göstermeye çalıştığı bu istek ve umutların tam anlamıyla yerine geldiği söylenemez. Gerçekte devletlerin uygulamaya koyduğu önlem ve politikalar ile ideal düzeltici devlet arasında görülen farklılıkların sonucu olarak, uygulamaya konulan siyasal tedbirlerin piyasa başarısızlığını düzeltmediği, aksine devlet başarısızlığını yarattığı görülmektedir. Piyasadaki aktörlerin geleneksel piyasa süreci içinde aralarında gerçekleştirdikleri değişim işlemi sonucunda, optimum durumu sağlayamamalarının bir sonucu olarak, ideal düzeltici devletin bu kazançları güvence altına aldığı ve devletin piyasadaki aktörler arasında gerçekleşen bu yanlış değişimi uyguladığı tedbir ve önlemler ile iyileştirdiği söylenmektedir. Bunun sonucu olarak, ekonomik açıdan daha iyi bir duruma ulaşılmaktadır.

¹⁰ Bu bağlamda, Epstein (1985) devleti 'zorunlu işlemler' (forced transactions) kavramı ile birlikte tanımlamaktadır.

Piyasa

Kaynakça

- Atkinson, A. B. and Stiglitz, J. E., *Lectures on Public Economics*, McGraw-Hill, New York, 1980.
- Baumol, W. J., *Welfare Economics and the Theory of the State*, G. Bell and Sons, London, 1952.
- Buchanan, J. M. and Stubblebine, W.C., 'Externality', *Economica*, 29, August, 1962, 371-84.
- Cannan, E. (ed.), *Lectures on Justice, Policy, Revenue and Arms, delivered in the University of Glasgow by Adam Smith*, Oxford University Press, Oxford, 1986.
- Cowen, T. (ed.), *The Theory of Market Failure: A Critical Examination*, Va.: George Mason University Press, Fairfax, 1988.
- Dobb, M., *Welfare Economics and the Economics of Socialism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969.
- Epstein, R. A., *Takings: Private Property and the Power of Eminent Domain*, Mass.: Harvard University Press, Cambridge, 1985.
- Foldvary, F., *Public Goods and Private Communities*, Edward Elgar, Aldershot, 1994.
- Lerner, A. P., *The Economics of Control*, Macmillan, New York, 1944.
- Little, I. M. D., *A Critique of Welfare Economics*, 2nd ed., Oxford University Press, Oxford, 1957.
- Meek, R. L., Raphael, D. D., and Stein, P. G. (eds), *Adam Smith: Lectures on Jurisprudence*, Oxford University Press, Oxford, 1978.
- Rawls, J., *A Theory of Justice*, Cambridge, Harvard University Press, Mass, 1971.
- Rowley, C. K. and Peacock, A. T., *Welfare Economics: A Liberal Restatement*, Martin Robertson, Oxford, 1975.
- Harberger, A. C., Monopoly and Resource Allocation, *American Economic Review Reading and Proceeding*, 1954, 44, 77-87.

Çeviren: Havva Çaba